

Иван Вазов
Учител по история

На мегданчето между хотел „Македония“ и градската баня един ден видях куп хлапета, наобиколили една подвижна панорама. Силно любопитство се четеше по лицата на повечето от тях: те, с петте стотинки в ръката и с тревожно нетърпение в душата, чакаха да им дойде редът и те да гудят жадните си очи на двете уголемителни стъкла. Те хвърляха завистливо погледи на двамата щастливци – две руси чорлави главички, които сега бяха залепнали носовете си на тях, обаяни, унесени в блаженство от чудесиите, що виждаха под монотонния бърбор на ступана на панорамата.

Но що виждаха именно, аз не знаях и малко ме интересуваше да знам. Вниманието ми сега привлече друго нещо: самата панорама и обладателят ѝ. Панорамата – боже мой, каква панорама! – вехто, дрипаво, разнебитено ковчеже, прогнило от старост, излузено от търкане и странствувания, със следите на хиляди потове и мазнини, каквото може да обладава само една чудотворна икона. Тя се държеше един лакет високо над земята, подпирана от дървено магарце, и то с печата на безконечни скитания по света. Тоя беден дрипел-панорама, тъй унижена, тъй злочеста, възбуждаше почти съжаление; сякаш едно живо същество, което носи незаличимите рани от окаян живот.

Стопанът ѝ, който я въртеше и когото тя хранеше, хармонизираше поразително с нея. Той беше старо, излузено човече, с дребно лице, много сплескано от страните, с побеляла коса и мустаци. Погледът му, разсеян, тъп и равнодушен, падаше безучастно върху минавачите или върху хлапетата, които се редяха пред стъклата, а без кръвните му уста обаждаха автоматично и безсъзнателно, с ленив и уморен глас, за хиляден път съдържанието на картините, които се чередуваха в ковчеза пред възхитените очи на зрителите.

И на него тоя кир и вехтина, и окаянство! И по него страшните следи, оставени от верига години на тегла и бедувания! И той игралце и жертва на немилостива съдба, която го принудила да свърже последните дни на живота си с това изглозгано ковчеже и да чака от него препитанието си!

По чуждото произнасяне някои думи, които уличният гърмеж остави да дойдат до слуха ми, разбрах, че този човек не беше българин, а другоземец. Но какъв? По облеклото му – озобана шапчица от черна кожа, късо изжулено палтенце, изрусяло от времето и стихииите, със зинали джебове и окъсели стари панталони, – както и по невчесаната му рядка брада и неприятна физиономия, би го взел човек за софийски евреин от типа на битпазарските търгувачи, но това предположение беше

недопустимо: подвижният и спекулативен ум на евреина не би избрал такъв занаят за прехрана, първобитен и несложен, колкото и неблагодарен.

- Изложение на Цикаго!
- Боет на Дакомея от франъзи!
- Боет на Тонкин!

Додето артистът произнасяше вяло и напевателно тия фрази, от които всяка съответствуваше на новото завъртване ключа на панорамата, аз впивах очите си в чертите на лицето му. На всяка минута те ми ставаха по-малко чужди. Те будеха в ума ми неясни, мъгливи спомени за някакъв забравен, отдалечен период на моя живот, заглъхнал в мъжделивостта на миналото. Някакъв свеж дъх от моето детинство лъхна въз мене.

Но в каква свръзка беше това лице с възпоминанията ми от онова време? Аз даже взех да виждам познайница някаква и в панорамата! Да, въпреки неузнаваемия си от овалност и крѳпки вид, в нея се запазваше нещо видено и познато за мене; някои белези в тая машина, които не можах да разбера кои са и де са, ми говореха, че тя е същата оная, що съм видял и почти любил някога – де? кога? – не помнех.

– Смирт на руски цар Александър втори! Изведнаж този глас, монотонен и плачевен, сепна душата ми, дръпна булото от очите ми – аз разбрах кого имах пред себе си:

Той беше Йоргу Панормаджият.

* * *

Има възпоминания от детинската възраст, които упорито траят и пребъдват във всичката си пленителна сила; те преживяват много други по-силни и по-резки от последващите епохи на нашия живот; могат каквито щат потреси да произлязат в нашето нравствено същество, люти страдания да изнурият, оболят и изтрият нашата душа, но тия възпоминания стоят живи, макар и спящи в нея като старинните надписи на излузен от вековете мрамор, покрити с праха на времето.

* * *

Помня, бях на седем или осем години дете, когато в селото се разнесе чудата вест, че дошъл панормаджия. Тая дума, пръв път чува тогаз, пленяваше с вълшебна новост. Помня как светът се стече към тая невидена дотогава машина, през стъклата на която се виждаха световни

чудесии и работи необикновени. Това беше празник велик за моите връстници. Баща ми ми даде десет пари и с тях се вредих да погледам в тайните на тоя ковчег. Той беше същият, който виждах сега пред гостилницата „Македония“, но нов още; ступанът му беше същият, но млад още. Викаха го Йоргу „Панормаджият“. Той тогава не знаеше български и обясняваше по турски картините на панорамата си, пак с тоя пискливоплачевен, напевателен тон. Картините, които поразиха там моето детинско въображение, бяха: Венеция с лагуните си; образите на Наполеона III и императрица Евгения; боеве от Кримската война и пълководците ѝ; епизоди от Типосаибовото въстание в Индия; Гарибалди и други още съвременни тогава исторически събития и личности. Тоя рояк от нови впечатления се запечата неизгладим от моята душа. Аз вече знаех най-новата история, седем години преди да захвана в трети клас изучаването на най-старата. Куп исторически ликове и имена, тъй чужди на моето детинско разумение, се вкорениха в паметта ми. И с каква реалност! Грубо отлитографираните изображения, които един механически ключ изкарваше няколко секунди пред омаяния ми поглед, и заменени с други, обладаваха живот, душа, движение; хората и местностите бяха действителни и обаянието им неизразимо силно. Моят неопитен вкус и доверчива душа се поддадоха на пълнейшата илюзия и даже този знаменит човек Йоргу, носител на един нов свят в нашето заглъхнало, покойно село, сдоби за мене тайнствено величие и ми вдъхваше непостижимо благоговение. Как човек, който живее тъй близко, в постоянна интимност с велики хора и истории?! Появлението на тая панорама в село състави велико събитие за мене.

Но образът в панорамата, който най-силно удари въображението ми и заедно с гръмотевичното си име се запечата в прясната ми душа, беше Наполеон Бонапарт. Екът на това име, въпреки далечината на епохата и местата, дето бе гърмяло, бе проникнал и в тоя ъгъл и останал пресен до него ден като символ на сила и страхотия. „Сякаш че е някой Гунупарти!...“ „Гунупарти“ се наричаше Бонапарт при Балкана, както при Нил – „Бунаберди“. Само легендарните имена претърпяват такива метаморфози...

Помня, че картината представляваше сцена от връщането из Русия на Великата армия: снеговито поле; в дъното – тъмни редове от разбъркана войска; кола и талиги спрели; най-наблизо-пуши се огън, на който се грят няколко войника, с глави, увити в парцали. До тях, прав, стоеше човек в замислено положение, с чудата някаква капела на глава, със сиво палто и едната ръка увряна в пазухата...

– „Наполеон Бонапарти!“... – викаше Йоргу.

* * *

Трийсет и пет години близо са минали оттогава. Образът на Наполеона Бонапарта – на Йорговия Наполеон Бонапарт – стои живо издълбан в душата ми. Той именно ми се изпречва винаги, когато това име се произнесе, колчем ми се мерне в историята или в поезията колосалната фигура на тоз извънреден човек, в култа на когото са живели народи, поколения, велики глави – Хюговци, Байроновци, Хайневци – и от чието шеметно порабощение не се е отървал дори и краят на тоя скептически век. Аз се чудих в парижките музеи на великолепните платна на Жиродетовци, Рифетовци, Мейсониеровци и другите пластични възпроизводители на Наполеоновата епопея; но те, ако предизвикаха възхищението на очите ми, не намериха място в душата ми, дете е останала господстваща фигурата от Наполеона на Йорговата панорама.

* * *

Но аз прибързах, трябва да се повърна назад.

Тринайсет години подир Йорговото епохално посещение селото ни аз пак видях Йорга на Узунджовския панаир с панорамата му. Тогава вече бях „господин“ и „търговец“ и ме досрамя да се наведе сред улицата, във върволяка, да надникна през стъклата. Аз само се запрях, та послушах Йорга, като изреждаше картините. Сега бяха други: боевете от Френско-пруската война и първите генерали на двете неприятелски войнства; капитулирането на Наполеоново пред крал Вилхелма; застрелването на Максимилиана и убийствата на Линколна и сръбския княз Михаила; и някакви битки на англичаните с африкански диваци. Досетливият човек! Той не бе искал да остане назад от времето си. Извънредно внимателен и чутив към политическите потреси и промени в двата свята, Йоргу вървеше заедно с историята, панорамата му носеше със себе си последното й десетилетие по целия Балкански полуостров (аз после научих това) – несъзнателен херолд на великите успехи и великите падения в епохата.

Но изреждането им сега не ми каза нищо на душата. Аз вече следвах историята и четях вестниците. Даже как беше смешен Йоргу, като изричаше с такъв важен тон неща, известни всекиму, изтрити и обезмодени вече! Аз ги забравих веднага. Де оставаше прелестта на най-първото му дохождане в село!

Да, ония първи впечатления само оставаха още живи и пленително хубави, а посред тях – най-много и най-високо стоеше титанската фигура на Наполеона I.

* * *

– Изложение в Цикаго! Боят на Дахомея от франсъзи! – викаше пискливият, плачущ глас на Йорга, като завърташе с лява ръка ключа.

Из улицата движението и животът кипеше. Трясъкът на колата заглушаваше за минута Йорговия глас, който пак се чуваше при ново утихване. Дечурлигата се валяха около панорамата с опулени очи, ожаднели от любопитство. Те навярно изпитваха моите първи чувства.

Внезапно едно страшно, неодолимо желание ме обзе. То се пробуди в мене ненадейно. Поиска ми се да погледна през това стъкло, което беше някога дало такива нови вълнувания на детската ми душа; да влезна през него, поне за миг, дори в дълбочината на ония хвъркнали дни на вяра и невинност; да изпитам трепета от блаженството им или просто детинска радост, или кой знае какво друго нещо, което сам не можах да си обясня добре, но което неотразимо ме влечеше към тая окърпена машина, начугулена от такива пак дечурлига с големи дупки по дрехите и с голямо любопитство в очите.

И аз разтиках уличните момчетия и лустраджийчета, клекнах и погледнах почти с тайно благоговение на едното стъкло, като имах другар на другото едно чираче – дебрянче, със скъсани хабяни дрехи.

Уви! Нужно ли е да ви казвам, че този път съдържанието на панорамата ме остави студен? Аз не видях друго освен дебелашки литографии, нацапани небрежно и неумело с багрило, пазарското безвкусие и груба работа на които увеличителното стъкло изкарваше по-нетърпимо грозни.

Ни сянка илюзия вече!

Хвъркнали бяха ония честити по неведение години, когато духът на критиката и анализа не тровеше сърцето.

Тъжно, тъжно!

Турих на Йорга два лева в ръката, който сепнато свали шапка със знакове на почитание, поздравих го мълком и отминах, последван от лувкавите усмивки на няколко сериозни господа, свидетели на тая сцена.

* * *

Същата година през един студеничък облачен ден на зимата, като

се разхождах из многолюдната Витошка улица, застигнах близо при едновременната Арена Пизи едно погребално шествие.

Това погребално шествие състоеше от черната колесница – сиромашката – с един гроб в нея, един поп отпреж и двама души отдире, гологлави – едничките изпращачи на покойния до вечното му жилище. Тая пустиня около тоя мъртвец ме поразил. Понеже се сбарабарихме, аз попитах одного от изпращачите – чернолик човек, с черна къдрава коса, с кирлива капела и с много светлив поглед, очевидно грък – кой е умрял.

Узнах, че бил Йоргу.

Полюбопитствувах да зная какъв е и отдека е. Гъркът, близък познайник Йоргов, ми разказа.

Йоргу е караманлия, из някоя си паланка в Мала Азия. Напуснал е отечеството си още преди петдесет години – съвсем млад – от някакъв „мерак по жена“, забеляза събеседникът ми. Дошъл в Цариград и там бил свирач на българийя, после показвач на кукли, после акробат (виж артистическа жилка!), но след едно нещастно падане от въжето осакатял с дясната ръка. Тогава купил подвижната панорама („Такива работи му бяха по сърце“, добави гъркът) – тя можеше и с лява ръка да се настройва и чрез нея се хранеше. Той бил изходил с нея целия Балкански полуостров; но най-много е стоял в България, прилегнала му на сърцето тая земя, обикнал я като второ отечество. Преди две години хвърлил котва в София, стар, болнав, и решил да остави тука кости. Няма ни жена, ни роднини, ни съотечественик. Поминувал се много мъчно със занаята си в последно време, понеже панорамата съвсем се повредила и едното стъкло се замътило.

– И ни един път не връща ли се в своето родно отечество?

– Не!

– Боял се от нещо? Имал е причина?

– Не, господине – нали ви казах? – от женски мерак напуснал градеца си и забягнал в чужбина.

Аз почовърках гърка да узная нещо по-подробно.

– То тука не му е мястото за такива световни работи да се приказва – отговори гъркът, като бързо се закръсти, защото попът зачете някоя зауспокойна молитва, която вятърът докара насам. После подзе: – Каквото самичък ми разказа Йоргу – да ви разправа, а малко е нещо то. Хвърлил любов на едно момиче и то хвърлило любов на него. Тогава имал двацет години. Обичали се, срещали се, дали си дума да се вземат. И бащите, сиреч, били съгласни. Става годеж – добро. Йоргу лудей за

момичето, то не може да се нарадва. Останало до сватбата два дни – Йоргу отива в Трапезунд, купува премени, армагани от коприна, най-скъп джамфез за рокля, харчи... Свидят ли се на млад човек парите за такова нещо? Кога се завърнал у дома си, казали му, че момичето побягнало още през нощта. Побягнало с одного другиго един ден преди сватбата!

– А казахте, че се обичали с Йорга?

– Йоргу ми казваше – няма да лъже човекът? Бог да го прости! (Гъркът се прекръсти...) Припаднало му там на момчето, заливали го с вода – примрлял! Заранта не осъмнал там. Петдесет години вече не се е връщал на своя град... Когато ми разправяше това, какво му е станало и как щял да полудее, сълзи му течаха. Побелял беше вече, а не можеше да забрави севдата си... Пък как бе станало, та стори така момичето – не мога ти каза, нито той знаеше... Опропасти само човека! – Поврага! На ли я казват? Жената е дяволска кост... Господи, помилуй...

Гъркът се пак закръсти.

– Той ми пак разправя за тая работа преди една неделя и болен. Легнал беше от три месеца – подзе събеседникът ми, – горкият човек! Няма кой да го погледне, от глад щеше да умре, преди да го довърши болката, да му не поносах туй-онуй. Искях да му продам панорамата, да вземем някоя пара – не даде да се издума. От нея не искаше да се раздели – сякаш жена му беше или сестра!... Току вчера я продадохме да платим за попа. Виж, господине – забележи гъркат внушително: – Тя го храни, тя го погребва! Бог да го прости.

Той млъкна.

Аз вървах дълбоко замислен върху съдбата на тоя самодоволен изгнаник, въз това нещастно, безпросветно съществуване, усамотено в света; въз тая непозната и неделена от никого вечна скръб, лишена от милувките на любовта, от огревката на надеждата. Бедни Йоргу! Нека ти бъде лека пръстта на българската земя! Тя ти даде прибежище, тя ще ти даде и забравата!

Погребалната колесница продължаваше да отива напред. Небето беше навъсено; заприхвърча сняг. Неколцина минувачи набожно свалиха шапки пред колесницата. Аз изпратих до отвъд Шарения мост първия си учител по историята.

КРАЙ

Източник: Словото
Набиране: Надежда Владимирова

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/3808>]